

Θανάσης Δ. Κωτσάκης
Δρ. Ιστορίας του Πολιτισμού

Η δράση Δυτικών μισσιοναρίων στο Αιγαίο (16ος-20ός αι.) και το φαινόμενο του «πολιτιστικού ιμπεριαλισμού». *Ιστορική προσέγγιση με έμφαση στο παράδειγμα της νήσου Νάξου**

Η Ελλάδα βρίσκεται σε μια προνομιακή από γεωπολιτική άποψη θέση, σ' ένα σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης που ελέγχει το πέρασμα ανάμεσα σε Ευρώπη, Ασία και Αφρική: είναι δηλαδή μια «χώρα συνόρων». Η θέση της αυτή την κατέστησε πόλο έλξης για διάφορους επίδοξους επικυριάρχους και κατακτητές, οι οποίοι επιζητούσαν διαχρονικά τον έλεγχό της, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης επιδίωξης ελέγχου των νησιών του Αιγαίου και των γεωστρατηγικών σημείων στην ανατολική Μεσόγειο γενικότερα. Η Δύση είχε από νωρίς βάλει στο στόχαστρό της γεωστρατηγικής σημασίας νησιά και παράκτιες περιοχές του ηπειρωτικού ελληνικού χώρου, στο πλαίσιο της γενικότερης επέκτασής της από την εποχή των Σταυροφοριών και εντεύθεν, με σκοπό αυτά να γίνουν βάσεις για τον έλεγχο των θαλασσίων οδών από τις ναυτικές δυνάμεις, που φιλοδοξούσαν να δραστηριοποιηθούν εμπορικά στην ανατολική Μεσόγειο.

Οι Κυκλάδες στη σφαίρα επιρροής της Βενετίας κατά τον ύστερο Μεσαίωνα

Ήδη από τον Μεσαίωνα, πρώτες οι αναδυόμενες ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες (Βενετία, Γένοβα, Πίζα, Αμάλφι) θα αρχίσουν, κατόπιν παραχωρήσεως εμπορικών προνομίων από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες, να υπονομεύουν σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, αρχής γενομένης από το 1082, κατορθώνοντας να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την οικονομική ζωή του Αιγαίου. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την παραμέληση από τη βυζαντινή κρατική διοίκηση της εγχώριας θαλάσσιας ισχύος, δημιούργησε τις κατάλληλες πολιτικο-οικονομικές συνθήκες για την περαιτέρω οικονομική, αποικιακού τύπου θα λέγαμε, αφαίμαξη των υπηκόων της Ρωμανίας και την τελική διάλυση της αυτοκρατορίας[1]. Ο

[1] Α. Λαΐου, «Οι εξελίξεις στην οικονομία και την

* Κείμενο βασισμένο σε σχετικό άρθρο του συγγραφέα στην περιοδική έκδοση *Ναξιακά*, τ. 1, 2011.

τρόπος διεξαγωγής της Δ΄ Σταυροφορίας, η εκτροπή της και η κατάληξή της στα τείχη της Κωνσταντινουπόλεως (1202-1204) αποτελούν τη συνέχεια και την κορύφωση μιας πορείας οικονομικής διείσδυσης και «αποικιοποίησης» του χώρου του Αιγαίου, κυρίως από τις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες, η οποία έχει τις ρίζες της στα τέλη του 11ου αιώνα. Έτσι λοιπόν δεν θεωρείται καθόλου απίθανο, όταν οι Βενετοί κατέλαβαν τις Κυκλάδες στις αρχές του 13ου αιώνα, να συνάντησαν εκεί προεγκατεστημένους συμπατριώτες τους, οι οποίοι να είχαν ιδρύσει εκεί εμπορικές παροικίες ήδη από την εποχή των τριών προηγούμενων σταυροφοριών (1096-1192)[2].

Με την εγκαθίδρυση του Δουκάτου του Αιγαίου ή του Αρχιπελάγους (1207-1566), που είχε ως πρωτεύουσα τη Χώρα της Νάξου, οι Δυτικοί, Βενετοί κυρίως, κατόρθωσαν να γίνουν κύριοι του νησιωτικού αυτού συμπλέγματος, ελέγχοντας τις πλουτοπαραγωγικές του πηγές και ορίζοντας τις τύχες των κατοίκων του. Ωστόσο, η Λατινοκρατία στην περιοχή δεν διέθετε τα χαρακτηριστικά μιας κλασσικής αποικιακής κτήσης Δυτικών στην Ανατολή, δεδομένου ότι τα κυκλαδονήσια, πλην της Τήνου, δεν ανήκαν στη μητρόπολη Βενετία, δηλαδή στη Γαληνοτάτη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, ούτε ελέγχονταν άμεσα από αυτήν, αλλά αποτελούσαν τοπικές λατινικές ηγεμονίες, οι οποίες είχαν αποκτήσει ώς έναν βαθμό μια αίσθηση «τοπικότητας», ακολουθώντας ώς έναν βαθμό τον δικό τους δρόμο, προσπαθώντας παράλληλα να εντάξουν στους μηχανισμούς διακυβέρνησής τους και άτομα προερχόμενα από τις τάξεις του γηγενούς πληθυσμού[3]. Στο πλαίσιο μάλιστα αυτό οι Δυτικοί κυρίαρχοι προσοικειώνονταν στοιχεία του εγχώριου πολιτισμού, δημιουργώντας έτσι μια ώσμωση ανάμεσα στους Λατίνους κατακτητές και τους Ελληνορθόδοξους κατακτημένους.

Βεβαίως, η Βενετία προσπαθούσε να διαδραματίσει τον ρόλο του κηδεμόνα και προστάτη των μικρών λατινικών ηγεμονιών των Κυκλάδων, ιδίως κατά τον 15ο και 16ο αιώνα, όταν ο οθωμανικός κλοιός για τα νησιά έσφιγγε και ο τουρκικός κίνδυνος ήταν απειλητικότερος από ποτέ. Είχε μάλιστα αναλάβει προσωρινά η ίδια τη διοίκηση του Δουκάτου του Αιγαίου δύο φορές (1494-1500 και 1511-1517). Σε κάθε περίπτωση όμως δεν έχουμε να κάνουμε με μια τυπική Βενετοκρατία, αλλά για μια ασαφούς ταυτότητας Λατινοκρατία, όπου τοπικοί άρχοντες βενετικής και γενικότερα βορειοϊταλικής καταγωγής αποτελούσαν την κυρίαρχη τάξη του νησιού, με επικεφαλής τον δούκα, υπό την ουσιαστική επικυριαρχία αρχικά των Φράγκων της ηπειρωτικής Ελλάδας (13ος-14ος αι.) και εν συνεχεία της Βενετίας (15ος-16ος αι.)[4].

Η αποικιακού τύπου κοινωνία της μεταμεσαιωνικής Νάξου

Από τα μέσα του 16ου αιώνα η κατάσταση θα άρχιζε να αλλάζει. Το Δουκάτο του Αιγαίου καταλύθηκε, και η Νάξος, μαζί με όλα σχεδόν τα νησιά των Κυκλάδων, περιήλθε στην οθωμανική κυριαρχία. Τότε

κοινωνία», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Θ΄, σσ. 61-66.

[2] Γ. Δώριζας, *Η μεσαιωνική Τήνος*, Αθήνα 1976, σ. 37. – Μ. Ρούσσος-Μηλιδώνης, *Syra Sacra. Θρησκευτική ιστορία της Σύρου*, Σύρος 2007, σ. 47.

[3] Θ. Κωτσάκης, «Δυτικοί έποικοι στη Νάξο (13ος-17ος αι.)», *Φλέα* 17 (Ιαν.-Μάρ. 2008), σσ. 39, 42.

[4] Θ. Κωτσάκης, *Η Νάξος κατά την Ενετοκρατία*, Αθήνα 2007, σσ. 90-91.

εξέλιπαν πλέον οι συνθήκες «αυτονομίας» του νησιού, το οποίο εντάχθηκε σε μια αχανή μουσουλμανική αυτοκρατορία, με πολλά και σημαντικά όμως προνόμια. Οι Δυτικοί κυρίαρχοι δεν εξεδιώχθησαν, όπως θα περίμενε κανείς (πλην της δουκικής οικογενείας και ορισμένων οικογενειών του περιβάλλοντός της), αλλά, αντιθέτως, διατήρησαν σημαντικό μερίδιο της προτέρας ισχύος τους, νεμόμενοι τεράστιες εκτάσεις γης. Επίσης, πήγαν και εγκαταστάθηκαν στο νησί και νέες οικογένειες Δυτικών «φεουδαρχών», προερχόμενες από άλλα νησιά του Αιγαίου (π.χ. Χίος, Άνδρος, Κρήτη), με χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτά των ισχυρών γαιοκτημόνων Della Rocca, Sommaripa και Barozzi. Οι Δυτικοί λοιπόν της Νάξου αποτελούσαν ουσιαστικά «κράτος εν κράτει» κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, με την ανοχή των Οθωμανών, των οποίων η παρουσία στο νησί ήταν στην πραγματικότητα σκιώδης. Το γεγονός ότι οι περισσότερες από τις πολυάριθμες πυργοειδείς επαύλεις Δυτικών, οι οποίες βρίσκονται στη ναξιακή ύπαιθρο, ανεγέρθηκαν κατά την οθωμανική περίοδο, πιστοποιεί την ύπαρξη μιας ανώτερης κοινωνικά τάξης, αποτελούμενης κυρίως από οικογένειες βορειοϊταλικής καταγωγής (βενετικής, λομβαρδικής και γενουατικής), καθώς και λίγων οικογενειών γαλλικής και ισπανικής καταγωγής, η οποία εξακολουθούσε να απολαμβάνει σημαντικών προνομίων[5].

Αν και είχε επέλθει το τέλος της μεσαιωνικής εποχής, με συνεπακόλουθο την αργή αλλά σταθερή μεταβολή των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών κατά την περίοδο των Νεώτερων Χρόνων (π.χ. υιοθέτηση καπιταλιστικών λογικών στην εκμετάλλευση της έγγειας ιδιοκτησίας), επιβίωναν σε μεγάλο βαθμό στο νησί και φεουδαλικές πρακτικές του παρελθόντος[6], οι οποίες αποτελούσαν φαινόμενο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «αναχρονισμός». Οι περισσότεροι Δυτικοί γαιοκτήμονες διατήρησαν de facto τα φεουδαλικά τους προνόμια μέχρι το 1720/21, ενώ οι Γάλλοι υπήκοοι, μέχρι τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης (1818/19)[7]. Τους δυτικής καταγωγής αυτούς τοπικούς άρχοντες συνέδραμαν συχνά, όπως θα δούμε παρακάτω, και τα προξενεία δυτικών χωρών, τα οποία είχαν ιδρυθεί συν τω χρόνω στο Κάστρο της Χώρας, καθώς και τα πολεμικά πλοία δυτικών δυνάμεων που περιπολούσαν στο Αιγαίο. Θα λέγαμε λοιπόν ότι κατά τους αιώνες που ακολούθησαν την κατάλυση του Δουκάτου του Αιγαίου, διαμορφώθηκε στη Νάξο μια αποικιακού τύπου κοινωνία (όχι όμως με την κλασσική έννοια του όρου, δεδομένου ότι δεν υπήρχε κάποια αποικιακή μητρόπολη η οποία απομυζούσε τις υπερπόντιες κτήσεις της στη Ρωμανία[8]), όπου οι Οθωμανοί Τούρκοι είχαν την «ψιλή» κυριαρχία, αφήνοντας τους απογόνους των Δυτικών κατακτητών και εποίκων να νέμονται τον πλούτο του νησιού και να βρίσκονται στην

[5] Θ. Κωτσάκης, *ό.π.* (υποσημ. 3), σσ. 36-37.

[6] B. Slot, «Φιλώτι. Φέουδα και Πολιτεία», *Φλέα* 12 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2006), σ. 7.

[7] Π. Ζερλέντης, *Φεουδαλική πολιτεία εν τη νήσω Νάξω*, Ερμούπολη 1925, σσ. 10-11. – Ν. Κεμφαλληνιάδης, *Το Κάστρο των Σανούδων,* Νάξος 2000, σ. 177.

[8] Για τη δυτική αποικιοκρατία στον ελληνικό χώρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα και την οικονομική εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και του ανθρωπίνου δυναμικού, ιδίως από τη Βενετία και τη Γένοβα, βλ. Γ. Καραμπελιάς, *Το 1204 και η διαμόρφωση του Νεώτερου Ελληνισμού*, Αθήνα 2006, σσ. 17-18, 50, 129-133.

κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας.

Η θρησκευτική διαίρεση του νησιού δεν ήταν πάντοτε ταυτόσημη με την κοινωνική[9], δεδομένου ότι δεν ήταν όλοι οι ανήκοντες στη Δυτική Εκκλησία «φεουδάρχες», ούτε εξέλιπαν περιπτώσεις ορισμένων ισχυρών ορθόδοξων οικογενειών γαιοκτημόνων. Ωστόσο, οι τοπικοί άρχοντες ήταν κατά κύριο λόγο δυτικής καταγωγής Καθολικοί που απολάμβαναν συχνά της υποστήριξης των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων (ορισμένοι μάλιστα εξ αυτών ήταν πρόξενοι των χωρών αυτών)[10], ενώ, στον αντίποδα, οι Ελληνορθόδοξοι χωρικοί θεωρείται ότι ήταν συνήθως «δουλοπάροικοι» των «Φράγκων» αυθεντών[11]. Η ύπαρξη των πυργοειδών επαύλεων στο εσωτερικό του νησιού, καθώς και των αρχοντικών στο Κάστρο που στα υπέρθυρά τους έφεραν οικόσημα δυτικών οικογενειών, αντανακλά αυτήν την πραγματικότητα[12]. Παρατηρήθηκε λοιπόν κατά τους νεώτερους χρόνους στη Νάξο ένα φαινόμενο που θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε ως τη «Λατινοκρατία μετά τη Λατινοκρατία».

Η ανάδυση της Γαλλίας ως ισχυρού παράγοντα στον χώρο του Αιγαίου κατά την περίοδο της Αντιμεταρρύθμισης

Η Γαλλία, εκμεταλλευόμενη τις ευνοϊκές γι' αυτήν συγκυρίες, αφενός τη σταδιακή παρακμή της Βενετίας και αφετέρου το γεγονός των θρησκευτικών πολέμων στην Ευρώπη (16ος-17ος), που την ανέδειξαν σε ηγέτιδα δύναμη στους κόλπους των Καθολικών στο πλαίσιο της Αντιμεταρρύθμισης, επιδόθηκε σε μια προσπάθεια υπονόμευσης της βενετικής ισχύος στην Ανατολή, με απώτερο στόχο τον εκτοπισμό της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου από το Αιγαίο και την ανάδειξη της ίδιας σε προστάτη και κηδεμόνα των εκεί λατινικών πληθυσμών. Ήδη από το 1540 ξεκίνησε να συμπράττει με την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε μια «ανίερη» συμμαχία εναντίον της Βενετίας[13], ακολουθώντας εν συνεχεία μια επαμφοτερίζουσα πολιτική απέναντί της. Η σύναψη σειράς διομολογήσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελεί αναμφίβολα τεράστια επιτυχία της γαλλικής διπλωματίας για ευόδωση των προσπαθειών της για γεωπολιτική και οικονομική διείσδυση στην ανατολική Μεσόγειο, αν και η πολιτική αυτή προκάλεσε αλγεινή εντύπωση στον χριστιανικό κόσμο, χαρακτηριζόμενη ως «*ανόσια ένωση της ημισελήνου με τον κρίνο*»[14], ενώ σημείο-σταθμός για τη

[9] B. Slot, «Ο ιεραπόστολος Robert Saulger (1637-1709), ιστοριογράφος των Κυκλάδων», *Μνημοσύνη* 6 (1976-1977), σ. 122.

[10] Π.χ. οικογένειες Coronello, Grimaldi, Girardi, De Lastic κ.ά. Έχει καταγραφεί και προσχώρηση μικρού αριθμού πλουσίων Ορθοδόξων κατοίκων του νησιού στον Καθολικισμό, προφανώς για λόγους κοινωνικής ανέλιξης, μέσα από την ταύτισή τους με τον δυτικό παράγοντα. Βλ. σχ. Θ. Κωτσάκης, «Προσχώρηση Ορθοδόξων κατοίκων της Νάξου στον Καθολικισμό κατά την Τουρκοκρατία», *Ναξιακά Γράμματα* 6 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2013), σσ. 43-44.

[11] Ζερλέντης, *ό.π.* (υποσημ. 7), σσ. 4-11.

[12] Θ. Κωτσάκης, *Η διαμόρφωση του πολιτισμικού τοπίου της νήσου Νάξου από το 1204 έως και την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους*, Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών. Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, Καλαμάτα 2013, σσ. 269-275, 342-347.

[13] W. Miller, *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα (1204-1566)*, Αθήνα 1997, σ. 690.

[14] Οι διομολογήσεις αυτές υπογράφηκαν κατά τα έτη 1535, 1581, 1603, 1673 και 1740. Βλ. σχ. Ε. Κούκκου, *Αι διομολογήσεις και η γαλλική προστασία εν τη Ανατολή (1535-1789)*, Αθήνα 1967, σσ. 33, 41-42.

γαλλική εξωτερική πολιτική στην περιοχή αποτελεί η ανακήρυξη του γαλλικού στέμματος σε προστάτη και κηδεμόνα των ρωμαιοκαθολικών πληθυσμών του Αιγαίου με τα «*Lettres patentes*» του Λουδοβίκου ΙΔ΄ (6 Νοεμβρίου 1675)[15].

Αξίζει να αναφερθεί επίσης ότι οι γαλλικές διπλωματικές αρχές στην Κωνσταντινούπολη συνέδραμαν την Αγία Έδρα, μέσω μηχανορραφιών ή και μέσω ασκήσεως επιρροής στην Υψηλή Πύλη, ακόμη και στην εκδίωξη από τον θρόνο μη αρεστών σε αυτήν Ελλήνων πατριαρχών ή και στην ανάρρηση στον πατριαρχικό θρόνο ιεραρχών με φιλενωτικό προσανατολισμό[16]. Η δε Αγία Έδρα, από την πλευρά της, είχε κάθε λόγο να υποστηρίζει τη «νομιμόφρονα» Γαλλία και να την προκρίνει ως προστάτιδα των Καθολικών, όχι μόνο λόγω των υπηρεσιών που εκείνη προσέφερε στον Καθολικισμό, αλλά και λόγω του ότι οι σχέσεις Πάπα - Βενετίας δεν ήταν ιδιαίτερα καλές, δεδομένου ότι αφενός η Βενετία ήταν στην κατ' ουσίαν θρησκευτικά αδιάφορη, και αφετέρου το Παπικό Κράτος και η Γαληνοτάτη είχαν να αντιμετωπίσουν κατά καιρούς μεταξύ τους εδαφικές διενέξεις[17]. Επιπλέον, η Γαλλία είχε, όπως προαναφέραμε, μάλλον φιλικές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, γεγονός που της εξασφάλιζε την απρόσκοπτη παρουσία και δράση Γάλλων μισσιοναρίων σε όλα τα υπό οθωμανική κυριαρχία εδάφη[18], κάτι που δεν μπορούσε να συμβεί στις περιπτώσεις άλλων καθολικών χωρών, οι οποίες είχαν σαφώς εχθρικές σχέσεις με τους Τούρκους (π.χ. Βενετία, Ισπανία). Σημειώνεται εδώ ότι οι εν λόγω Γάλλοι μισσιονάριοι, πέραν των καθαρά ποιμαντικών τους καθηκόντων, προήγαγαν τη γαλλική γλώσσα και τον πολιτισμό διά μέσου της δημιουργίας γαλλόφωνων εκπαιδευτικών δικτύων[19], κάτι που συνιστούσε, κατά πολλούς, «πολιτιστικό ιμπεριαλισμό»[20].

Αυτού του τύπου η πολιτική «πολιτιστικού ιμπεριαλισμού» της Γαλλίας στο Αιγαίο και τις Κυκλάδες ανησύχησε, όπως ήταν φυσικό, τη Βενετία. Ενδεικτική της

[15] Δ. Πασχάλης, «Η Δυτική Εκκλησία εις τας Κυκλάδας», *Ανδριακά Χρονικά* 2-3 (1948), σ. 22.

[16] Ζ. Τσιρπανλής, «Η οργάνωση του Γένους υπό τους Τούρκους και η επιβίωσή του», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Ι΄, Αθήνα 1974, σσ. 124, 130.

[17] J.J. Norwich, *Ιστορία της Βενετίας*, Αθήνα 1993, σσ. 490-491. – Θ. Κωτσάκης, «Δυτικοί μισσιονάριοι στο Αιγαίο κατά την περίοδο της Αντιμεταρρύθμισης (16ος-17ος αι.)», *Φλέα* 14 (Απρίλιος-Ιούνιος 2007), σ. 17.

[18] Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Τουρκοκρατία 1453-1669*, τόμ. Γ΄, Θεσσαλονίκη 1968, σσ. 392-393.

[19] *Ό.π.*, σ. 405. – Μ. Φιλιππούσης - Μ. Παππάς, *Καθολικά σχολεία στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 17.

[20] Σημειώνεται ότι ανάλογα φαινόμενα πολιτικής και κυρίως πολιτισμικής διείσδυσης από Δυτικοευρωπαίους αποικιοκράτες διά της θρησκευτικής και της εκπαιδευτικής δραστηριότητας των Ιησουϊτών, των Καπουκίνων, των Δομηνικανών και άλλων μισσιοναρίων παρατηρήθηκαν κατά την ίδια περίοδο και σε άλλες περιοχές του πλανήτη, χριστιανικές (π.χ. Αιθιοπία, Μαλαμπάρ Ινδιών) και μη χριστιανικές, όπως στην Ασία (π.χ. Κίνα, Φιλιππίνες) και τη Λατινική Αμερική (π.χ. Παραγουάη, κοιλάδα Ορινόκο), όπου και ιδρύθηκαν αξιόλογα ιεραποστολικά πριγκηπάτα. Βλ. σχ. Μ. Ρούσσος-Μηλιδώνης, *Ιησουΐτες στον ελληνικό χώρο (1560-1915)*, Αθήνα 1991, σσ. 109-110. – W. McNeill, *Ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας,* Αθήνα 1994, σ. 662. – C. Foubert, «Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός και ιεραποστολικός θεσμός», στο: Γ. Ανδρεάδης (επιμ.), *Πολιτιστικός Ιμπεριαλισμός*, Αθήνα 1997, σσ. 226-227. – R. Taft, *Οι Ανατολικές Καθολικές Εκκλησίες (Ουνίτες). Μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση*, http://sv.cen.gr/anatolikoi_catholic.pdf, σσ. 4-7.

ανησυχίας των Βενετών θεωρείται η αναφορά του στρατηγού Morosini προς τη Γερουσία (1629), ο οποίος, αναφερόμενος στη δράση των Γάλλων μισσιοναρίων στο Αιγαίο, έγραφε χαρακτηριστικά: «*Πηγαίνουν δυό-δυό στα νησιά εκείνα* (του Αρχιπελάγους) *επίβουλα, με την πρόφαση της θρησκείας, μα πάντα με σκοπούς διάφορους από εκείνους που φαίνονται, βοηθούμενοι πολύ από τον κ. πρεσβευτή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη*»[21]. Επίσης, στα 1680 ο βάιλος G. Morosini σημείωνε ότι οι Καθολικοί μισσιονάριοι, «*όλοι Γάλλοι* (…) *συναγωνιζόμενοι ο ένας τον άλλον στο καίριο σημείο της παιδείας κάνουν προσφιλές το όνομα της Γαλλίας στις ψυχές εκείνων των κατοίκων*»[22]. Κατ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν άρχισαν να δημιουργούνται στα νησιά του Αιγαίου εστίες γαλλοφρόνων ή φίλα προσκείμενων προς τη Γαλλία[23].

Η καθολική κοινότητα της Νάξου στη γαλλική σφαίρα επιρροής

Η ισχυρή παρουσία του γαλλικού παράγοντα στη Νάξο ξεκίνησε το 1627, όταν οι πρώτοι Γάλλοι Ιησουΐτες εγκαταστάθηκαν στο νησί. Έναν χρόνο αργότερα (1628) τους ακολούθησαν οι ανταγωνιστές τους Φραγκισκανοί Καπουκίνοι, Γάλλοι επίσης στην πλειονότητά τους. Εν συνεχεία, ιδρύθηκε η γυναικεία Μονή Ουρσουλινών (1739), στελεχωμένη κυρίως από Γαλλίδες, ενώ ήλθαν στο νησί και ομάδες Δομηνικανών μοναχών και Δομηνικανίδων μοναζουσών. Μετά την προσωρινή κατάργηση του τάγματος των Ιησουϊτών (1773), εγκαταστάθηκαν στη Νάξο Γάλλοι Λαζαριστές (1782) και Σαλεσιανοί (1891), ενώ η μοναδική ρωμαιοκαθολική μοναστική αδελφότητα που προϋπήρχε της Τουρκοκρατίας ήταν εκείνη των Φραγκισκανών (Μινοριτών) ή Φραρών (1535), η οποία βρισκόταν στη σφαίρα επιρροής της Βενετίας.

Οι παραπάνω (γαλλικές) μοναστικές αδελφότητες απέκτησαν κατά την περίοδο της Αντιμεταρρύθμισης «φέουδα» στη Νάξο, νεμόμενες μεγάλες εκτάσεις έγγειας περιουσίας, όπου εργάζονταν υπό τις δύσκολες τότε συνθήκες ντόπιοι χωρικοί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι εγκαταστάσεις των Ιησουϊτών στα εύφορα Καλαμίτσια, που αποτελούσαν αφενός θέρετρο των Γάλλων αυτών μοναχών και ορμητήριο για την ποιμαντική τους δράση, ταυτόχρονα όμως ήταν και οικονομικό κέντρο, το οποίο συντόνιζε την εκμετάλλευση της αγροτικής παραγωγής των κτημάτων τους[24]. Επίσης, οι Καθολικοί μισσιονάριοι είχαν έρθει σε στενή επαφή με το ορθόδοξο ποίμνιο και –με την ανοχή ή και με τη συνεργασία Ορθοδόξων φιλενωτικών ιεραρχών– κήρυτταν, κατηχού-

[21] Βακαλόπουλος, *ό.π.* (υποσημ. 18), σσ. 398-399.

[22] *Ό.π.*, σ. 426.

[23] Είναι χαρακτηριστικό ότι η επικράτηση του καθολικού δόγματος στη Σύρο και η μετατροπή της κατά την Τουρκοκρατία σε «νησί του πάπα», με ποσοστό Καθολικών άνω του 90%, οφείλεται στην παρεμβατική πολιτική της Γαλλίας, που απαγόρευε την εγκατάσταση ή ακόμη και την επίσκεψη Ορθοδόξου επισκόπου· βλ. Μ. Ρούσσος-Μηλιδώνης, «Λόγοι επικράτησης του ρωμαιοκαθολικού τυπικού και δόγματος στη Σύρο κατά τη μεταβατική από την Ενετοκρατία στην Τουρκοκρατία περίοδο, 1537-1637», στο: Α. Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των νήσων από την Φραγκοκρατία μέχρι σήμερα. Πρακτικά του Β΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών* (Ρέθυμνο 10-12 Μαΐου 2002), τόμ. Β΄, Αθήνα 2004, σ. 450.

[24] Μ. Καμπανιόλο, «Η μονή Ιησουϊτών Νάξου μεταξύ ιεραποστολής και παραγωγικής επιχείρησης», στο: Σ. Ψαρράς - Ι. Προμπονάς (επιμ.), *Πρακτικά του Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου «Η Νάξος διά μέσου των αιώνων»*, (Φιλώτι, 3-6 Σεπτεμβρίου 1992), Αθήνα 1994, σ. 603.

σαν, ακόμη δε εξομολογούσαν Ορθοδόξους, κάτι που έχει εκληφθεί από πολλούς ως απόπειρα προσηλυτισμού[25].

Οφείλουμε εδώ να καταθέσουμε ότι οι εν λόγω Καθολικοί μισσιονάριοι προσέφεραν ένα πολύ σημαντικό φιλανθρωπικό έργο προς όλους τους κατοίκους του νησιού ανεξαρτήτως δόγματος (π.χ. ιατρικές υπηρεσίες, διάφορες αγαθοεργίες, διαμεσολάβηση σε πειρατές για αποτροπή επιδρομών κ.ά.). Η κυριότερη όμως συνεισφορά τους στην τοπική κοινωνία θεωρείται το πολύ αξιόλογο εκπαιδευτικό τους έργο, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτά της *Σχολής Ιησουϊτών* (1628-1887), που μετονομάστηκε αργότερα σε *Γαλλική Εμπορική Σχολή* (1891-1927), και της *Σχολής Ουρσουλινών* (1739), του μετέπειτα *Ελληνογαλλικού Γυμνασίου Ουρσουλινών Νάξου* (1931-1975)[26].

Η ανιδιοτέλεια, ο ζήλος και το πνεύμα αυταπάρνησης που επέδειξαν οι Καθολικοί μισσιονάριοι κατά την επιτέλεση των καθηκόντων τους δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί. Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι οι ίδιοι, όχι τυχαία, απολάμβαναν της πολιτικής, ηθικής και υλικής υποστήριξης της Γαλλίας, προφανώς για λόγους που σχετίζονται με τις γεωστρατηγικές της επιδιώξεις και όχι εξ αιτίας του άδολου και ειλικρινούς ενδιαφέροντος του γαλλικού στέμματος για τη διαποίμανση των καθολικών πληθυσμών των Κυκλάδων.

Το γεγονός της μη συμμετοχής των Καθολικών στην Ελληνική Επανάσταση (1821), κατόπιν ανάμειξης και καθοδήγησης του γαλλικού παράγοντα, ενισχύει αυτή την εκτίμηση. Η Γαλλία δεν μπορούσε να αφήσει ανεξέλεγκτη την Ελληνική Επανάσταση αφενός να απειλήσει την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αφετέρου να πλήξει τα ερείσματά της στην περιοχή, με την υπονόμευση της ισχύος των Λατίνων των Κυκλάδων και ιδίως της Νάξου, και, σε αυτό το πλαίσιο, διακήρυξε την ουδετερότητα της καθολικής κοινότητας της νησιού. Είναι χαρακτηριστικό ότι, αν και ο ίδιος ο Λατίνος αρχιεπίσκοπος της Νάξου αρχικά φέρεται να ήταν φιλικά διακείμενος προς την Επανάσταση, του υπαγορεύτηκε με γράμμα που του μετέφερε γαλλικό πολεμικό πλοίο να αναγνωρίσει τον σουλτάνο ως κυρίαρχο της εκεί λατινικής κοινότητας. Εν συνεχεία λοιπόν ο ίδιος αρνήθηκε την καταβολή φόρου προς την επαναστατική ελληνική κυβέρνηση, επικαλούμενος την προστασία της Γαλλίας, και φυγάδευσε από το νησί Τούρκους με γαλλικά πλοία, σε συνεργασία με τοπικούς διπλωματικούς υπαλλήλους της Γαλλίας και της Αυστρίας. Επίσης, γαλλικά πολεμικά πλοία ναυλοχούσαν στο λιμάνι της Χώρας Νάξου, ενώ άγημα 60 Γάλλων στρατιωτών έκανε την εμφάνισή του στο Κάστρο της Χώρας, σε θρησκευτική τελετή των Καθολικών (1822)[27]. Παρόμοια φαινόμενα παρεμβατι-

[25] Πασχάλης, *ό.π.* (υποσημ. 15), σσ. 25-26. – Βακαλόπουλος, *ό.π.* (υποσημ. 18), σσ. 413-414.

[26] Π. Ε. Ρεμούνδος, «Ιστορικές σημειώσεις περί της Καθολικής Εκκλησίας Νάξου», στο: Μ. Σέργης - Σ. Ψαρράς (επιμ.), *Νάξος. Αρμενίζοντας στο χρόνο*, Νάξος 2006, σσ. 281-284.

[27] Α. Μαρούλης, «Ναξιακά έγγραφα (1723-1883)», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 4 (1964), σ. 432. – Γ. Κορινθίου, «Ανέκδοτα έγγραφα σχετικά με την αποστολή αρμοστών στη Νάξο στα 1822», *Παρνασσός* 23 (1981), σσ. 203-206. – Β. Slot, «Το ημερολόγιο του προξένου της Ολλανδίας στη Νάξο», *Ναξιακά* 19-20 (1988), σσ. 5, 7, 9-10. – Ε. Σκληράκη, «Τουρκοκρατία και Επανάσταση στις Κυκλάδες», *Απεραθίτικα* 4 (Μάρτιος-Μάιος 1989), σσ. 663. – Β. Slot, «Το Ταραγμένο Αρχιπέλαγος. Πηγές της ιστορίας της Νάξου», *Φλέα* 11 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2006), σ. 20.

σμού δυτικών χωρών, κυρίως της Γαλλίας, κατά την Ελληνική Επανάσταση, παρατηρήθηκαν στην Τήνο[28] και τη Σύρο[29].

Η προσπάθεια λοιπόν ενίσχυσης του Καθολικισμού στην περιοχή, κυρίως μέσα από τη δράση των Γάλλων μισσιοναρίων, υπήρξε αντικείμενο εκμετάλλευσης από το γαλλικό κράτος. Η γαλλική αυτή πολιτική προσέκρουσε στην αντίδραση της Βενετίας, και έτσι κατά τον 17ο αιώνα σχηματίστηκαν δύο αντίπαλες παρατάξεις στους κόλπους της καθολικής κοινότητας της Νάξου: μία φιλογαλλική και μία φιλοβενετική[30]. Τελικά όμως, μετά την παρακμή και την οριστική κατάλυση του βενετικού κράτους (1797), η Γαλλία θα αναδειχθεί σε αδιαμφισβήτητο κυρίαρχο των εκεί πολιτικών πραγμάτων· έτσι, πιστοποιεί το οικόσημο με τον θυρεό του γαλλικού βασιλικού οίκου των Βουρβώνων (μέσα 18ου αι.), που κοσμεί τοίχο στο Κάστρο της Χώρας.

Η Χώρα της Νάξου πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ δυτικών αποικιοκρατικών δυνάμεων (17ος - αρχές 19ου αι.)

Εκτός όμως από τη Γαλλία και τη Βενετία, υπήρξαν και άλλες ευρωπαϊκές χώρες που δραστηριοποιούνταν στις Κυκλάδες, διατηρώντας μάλιστα και εμπορικά προξενεία, υποπροξενεία ή προξενικά πρακτορεία εντός του Κάστρου της Χώρας. Αυτές ήταν η Αγγλία, η Ολλανδία, η Δανία, η Σουηδία, η Αυστρία, το Βασίλειο των Δύο Σικελιών και η Ρωσία, ενώ σώζονται και προξενικά έγγραφα του Ιονίου Κράτους, της Βοημίας και της Γερμανίας[31]. Το Κάστρο λοιπόν της Χώρας βρισκόταν σε άμεση επαφή με τα τεκταινόμενα στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο και δεν έμενε ανεπηρέαστο από όσα διαδραματίζονταν στη διεθνή σκακιέρα. Έτσι π.χ. ο απόηχος συγκρούσεων που ελάμβαναν χώρα στη δυτική Ευρώπη έφθανε μέχρι τη Νάξο, ενώ οι διακρατικοί ανταγωνισμοί και ιδεολογικές αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις δημιουργούσαν πολλές φορές τριβές και αντιπαλότητες εντός των πλαισίων της ολιγάριθμης, αλλά δυσανάλογα ισχυρής, λατινικής κοινότητας του νησιού (π.χ. διενέξεις ανάμεσα σε γαλλόφιλους και σε βενετόφιλους, ανάμεσα σε Ιησουΐτες και Καπουκίνους, ανάμεσα σε φιλελεύθερους και συντηρητικούς). Οι συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στην πλατεία της Καθολικής Μητρόπολης όταν επιχειρήθηκε από συντη-

[28] Ως προς την Τήνο, η εικόνα που έχουμε δεν είναι απολύτως σαφής, δεδομένης αφενός της φιλελληνικής στάσης του πάπα Πίου Ζ΄ και της διευκρίνησης των θέσεων της Αγίας Έδρας επί του ελληνικού ζητήματος, και αφετέρου της αρχικής αντεπαναστατικής στάσης της Γαλλίας, η οποία προωθούσε την ουδετερότητα των καθολικών πληθυσμών. Βλ. σχ. Κ. Δανούσης, «Η Τήνος στα χρόνια της Παλιγγενεσίας», στο: *Τήνος. Ιστορία και Πολιτισμός*, τόμ. Α΄, Τήνος 2005, σσ. 259-260.

[29] Παρόμοιο φαινόμενο παρατηρήθηκε και στη Σύρο, όπου ο εκεί –καθολικός, κατά κύριο λόγο– πληθυσμός, ευρισκόμενος υπό τη γαλλική κηδεμονία, διατήρησε τυπικά την ουδετερότητά του, παρά τα εμπράκτως φιλικά προς την Επανάσταση αισθήματά του, μέχρι το έτος 1826, όταν η Γαλλία θα κάνει φιλελληνική στροφή στην εξωτερική της πολιτική. Βλ. σχ. Ρούσσος-Μηλιδώνης (2007), σσ. 157-158. Είναι λοιπόν φανερό ότι η απροθυμία αυτή των Καθολικών της Νάξου, όπως και άλλων νησιών των Κυκλάδων, για επαναστατική δράση αποτελεί εν πολλοίς προϊόν της ανάμειξης δυτικών αποικιοκρατικών δυνάμεων στα της περιοχής.

[30] Slot, *ό.π.* (υποσημ. 27), (2006), σ. 16.

[31] Π. Ε. Ρεμούνδος, «Αρχείον Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου (ΑΚΑΝ)», στο: Μ. Βαρβούνης - Μ. Σέργης (επιμ.), *Δρυς Υψικάρηνος. Τιμητικός τόμος για τον Δημήτριο Β. Οικονομίδη*, Αθήνα 2007, σ. 465.

ρητικούς κύκλους η καύση ομοιώματος του Ναπολέοντος αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση μεταφοράς των πολιτικών ζητημάτων της γηραιάς ηπείρου στον «μικρόκοσμο» του Κάστρου της Χώρας[32].

Με την έντονη παρουσία των δυτικών δυνάμεων και την ανάμειξή τους στα της τοπικής κοινωνίας διαμορφώθηκε στο νησί της Νάξου κατά τον 18ο αι. και τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης ένα τοπίο παρόμοιο –τηρουμένων των αναλογιών– με άλλες περιοχές του πλανήτη όπου είχε επίσης παρατηρηθεί έντονη παρουσία ευρωπαϊκών αποικιοκρατικών δυνάμεων. Τα εμπορικά προξενεία, υποπροξενεία και προξενικά πρακτορεία προήγαγαν τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα των χωρών τους, όπως εμμέσως και οι προρρηθέντες μισσιονάριοι, ενώ τα πολεμικά πλοία δυτικών χωρών που ναυλοχούσαν στην περιοχή ασκούσαν μία «πολιτική κανονιοφόρων». Κατ' αυτόν τον τρόπο, το παγκοσμίως παρατηρηθέν τριμερές σχήμα με τα τρία «Μ» (*Mercator* - *Missionaris* - *Militaris*[33]) βρήκε, υπό μια έννοια, εφαρμογή και στη Νάξο.

Άλλο ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποικιακού τύπου επέμβασης αποτελεί και ο κανονιοβολισμός και η τριήμερη κατάληψη της Χώρας Νάξου από τον αυστριακό στόλο τον Αύγουστο του 1826 (μετά την αιχμαλώτιση αυστριακού εμπορικού πλοίου από Έλληνες πειρατές)[34], ενέργεια που εντασσόταν στο πλαίσιο της προστασίας των εμπορικών και γεωστρατηγικών συμφερόντων της Αυστρίας στην περιοχή. Επίσης, κατά την περίοδο 1825-1827 αυστριακά και γαλλικά πολεμικά πλοία έσωσαν επανειλημμένως τους Καθολικούς του Κάστρου από τις επιθέσεις εξαγριωμένων οπλισμένων Κρητικών που επέδραμαν κατά του Κάστρου θεωρώντας τους ως συνεργάτες των δυτικών μεγάλων δυνάμεων[35]. Αυτή πάντως η «πολιτική κανονιοφόρων» από την πλευρά των Δυτικών θα συνεχιστεί σε μεγαλύτερη κλίμακα και μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, όταν τρεις φορές επιβλήθηκε από τους Άγγλους και τους Γάλλους ναυτικός αποκλεισμός σε βάρος των μεγαλύτερων λιμανιών του Βασιλείου της Ελλάδος[36].

Η παρουσία του γαλλικού παράγοντα στον χώρο της καθολικής κοινότητας της Νάξου μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους

Η Γαλλία, όπως προαναφέρθηκε, κατά το διάστημα των προηγούμενων αιώνων είχε αποκτήσει μια προνομιακή θέση στον

[32] Slot, *ό.π.* (υποσημ. 27), (2006), σ. 19. – Ρούσσος-Μηλιδώνης (2004), σσ. 350, 353.

[33] Μ. Μπέγζος, *Ανατολική ηθική και δυτική τεχνική. Θέματα φυσικής φιλοσοφίας της θρησκείας*, Αθήνα 1993, σ. 23.

[34] Μ. Μαρκόπολι, «Έγγραφα περί της εν έτει 1826 επιθέσεως των Αυστριακών κατά της νήσου Νάξου», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος* 4 (1892), σσ. 263-267.

[35] Α. Βακαλόπουλος, «Νέες ειδήσεις για τα νησιά Σύρα, Σάμο, Σίφνο και Νάξο στα 1828», *Μνημοσύνη* 6 (1976-1977), σσ. 279-280.

[36] Τον Ιανουάριο - Μάρτιο του 1850 η Αγγλία επέβαλε ναυτικό αποκλεισμό («*Παρκερικά*») με αφορμή τις διώξεις από το ελληνικό κράτος κατά του βρετανικής υπηκοότητας Εβραίου τυχοδιώκτη *Πατσίφικο*. Εν συνεχεία, ο αγγλικός και ο γαλλικός στόλος έκαναν ναυτικό αποκλεισμό αποβιβάζοντας στρατεύματα στον Πειραιά και την Αθήνα (1854-1857), με σκοπό τη μη συμμετοχή της Ελλάδας στον Κριμαϊκό πόλεμο στο πλευρό της Ρωσίας. Το 1916-1917 το σκηνικό αυτό επαναλήφθηκε με ναυτικό αποκλεισμό και κατάληψη του Πειραιά από τους Αγγλογάλλους. Βλ. σχ. Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 2007, σσ. 85-86, 121.

χώρο των καθολικών κοινοτήτων του Αιγαίου και των Κυκλάδων, αρχής γενομένης από την Αντιμεταρρύθμιση. Παρά το γεγονός ότι ο Καθολικισμός μετεμφυτεύθηκε στην περιοχή αυτή από τους Βενετούς και γενικότερα από τους Ιταλούς, και παρά το ότι σημαντικό τμήμα του καθολικού ποιμνίου είχε βορειοϊταλικές ρίζες (π.χ. στη Νάξο και τη Σαντορίνη), εντούτοις κυρίαρχη έγινε σταδιακά η χρήση της γαλλικής γλώσσας και εν γένει στοιχείων του γαλλικού πολιτισμού στους κόλπους των Καθολικών, εις βάρος της ιταλικής γλώσσας και του ιταλικού πολιτισμού. Έτσι λοιπόν π.χ. ακόμη και σήμερα στα εν Ελλάδι καθολικά σχολεία διδάσκεται κατ' εξοχήν η γαλλική γλώσσα και όχι η ιταλική, όπως ίσως θα περίμενε κανείς.

Η προνομιακή αυτή σχέση της Γαλλίας με το καθολικό στοιχείο της χώρας μας εκδηλώθηκε όμως και σε άλλους τομείς. Η Γαλλία φαίνεται ότι είχε ατύπως αποκτήσει δικαιώματα και σε ζητήματα που άπτονταν της λειτουργίας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα παρέμβασης του γαλλικού παράγοντα στον χώρο αυτό αποτελεί η παρεμπόδιση της εφαρμογής της προαποφασισθείσας εγκατάστασης ιταλικής καταγωγής Ιησουϊτών της Σύρου στη Νάξο, στη θέση των Λαζαριστών, κατόπιν ενεργειών της γαλλικής διπλωματίας, η οποία απέτρεψε αυτό το ενδεχόμενο εξ αιτίας τού ότι οι μοναχοί αυτοί δεν ήταν Γάλλοι[37]. Έτσι, στη θέση των αποχωρησάντων Γάλλων Λαζαριστών πήγαν Γάλλοι Σαλεσιανοί (1891-1927). Αυτοί λειτούργησαν τη φημισμένη Γαλλική Εμπορική Σχολή του Τιμίου Σταυρού ("*École commercial de Sante-Croix*"), στην οποία ακολουθούσαν πολιτική εντατικής καλλιέργειας της γαλλικής γλώσσας και του γαλλικού πολιτισμού. Ενδεικτικό είναι το ότι εκεί απαγορευόταν η χρήση της ελληνικής γλώσσας, ακόμη και στα διαλείμματα, ενώ οι παραβάτες Έλληνες μαθητές τιμωρούνταν με γραπτές τιμωρίες με το αιτιολογικό "*pour parler grec*"[38].

Η γαλλική επιρροή στο νησί της Νάξου κατά τον 20ό αιώνα, ιδίως κατά το α΄ μισό του, αποτυπώνεται επίσης σε παλιές φωτογραφίες, όπου στο υψηλότερο σημείο του Κάστρου της Χώρας, στη Σχολή Ουρσουλινών, δεσπόζει η κυματίζουσα γαλλική σημαία. Μαρτυρείται επίσης ότι, κατά την επίσκεψη του Γεωργίου Α΄ το 1904 στη Χώρα, τον βασιλέα υποδέχθηκαν στη σχολή με ελληνικές και γαλλικές σημαίες, ενώ η προσφώνησή του έγινε στα ελληνι-

[37] Μ. Ρούσσος-Μηλιδώνης, *Οι Πατέρες Λαζαριστές στην Ελλάδα, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη (1783-2004)*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 369.

[38] Χ. Μπαμπούνης, «L' école commercial de Sante-Croix στη Νάξο (1891-1927) και η μετεξέλιξη της εκπαιδευτικής παρέμβασης των Καθολικών στις Κυκλάδες», στο: *Η Ελλάδα των νήσων από την Φραγκοκρατία μέχρι σήμερα. Πρακτικά του Β΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, Ρέθυμνο 10-12 Μαΐου 2002, Αθήνα 2004, τόμ. Β΄, σ. 573. Σημειώνεται ότι στη σχολή αυτή είχε φοιτήσει ο πρόσφυγας από την Κρήτη Νίκος Καζαντζάκης (1897-1899). Μαρτυρείται επίσης η πρακτική της απαγόρευσης της επικοινωνίας μεταξύ των μαθητών στην ελληνική γλώσσα, ακόμη και στα διαλείμματα, και σε κάποια ελληνογαλλικά σχολεία των Αθηνών μέχρι σχεδόν τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Σήμερα ωστόσο εκλείπει πλέον αυτό το φαινόμενο και τα εν Ελλάδι ελληνογαλλικά καθολικά σχολεία διακηρύσσουν, μεταξύ άλλων, την προσήλωσή τους στον αγώνα για τη διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας των μαθητών τους μέσα στην Ενωμένη Ευρώπη. Βλ. σχ. http://www.stjoseph.gr/Home/FoundationHistory/tabid/1190/Default.aspx [ημ. προσβ. 30/6/2013]. – Δ. Αντωνίου, *Γαλλικά σχολεία στην Ελλάδα. Απόπειρα πρώτης καταγραφής*, Αθήνα 2009, σ. 27.

κά και τα γαλλικά[39]. Τέλος, κατά την περίοδο 1945/46, γαλλικά πολεμικά πλοία ανέλαβαν την αποκατάσταση των ζημιών της Σχολής Ουρσουλινών από τις εχθροπραξίες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, δαπάναις του γαλλικού κράτους[40], παρόλο που η Γαλλία αποτελούσε "*état laïque*", στο πλαίσιο μιας γενικότερης οικονομικής και ηθικής στήριξης των καθολικών σχολείων στην Ανατολή, από την οποία επωφελείτο η γαλλική γλώσσα και ο γαλλικός πολιτισμός[41]. Θα μπορούσε κανείς λοιπόν να υποστηρίξει ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με μια περίπτωση πολιτιστικής διείσδυσης σε μια ξένη χώρα ή ενός «πολιτιστικού ιμπεριαλισμού», όμως παρόλα αυτά η προσφορά και η ακτινοβολία του εκπαιδευτικού αυτού ιδρύματος ήταν αναμφιβόλως τεράστια. Το κλείσιμο της Σχολής Ουρσουλινών στα μέσα της δεκαετίας του 1970 υπήρξε ασφαλώς μεγάλο πλήγμα για την πνευματική ζωή του νησιού.

Η εμφάνιση Άγγλων μισσιοναρίων στο προεπαναστατικό Αιγαίο

Τους Καθολικούς μισσιοναρίους στο Αιγαίο ακολούθησαν Προτεστάντες, αρχικά Άγγλοι και εν συνεχεία Αμερικανοί. Το 1799 ιδρύθηκε στο Λονδίνο η *Βιβλική Εταιρεία* (*Church Missionary Society*). Μέλη της, έχοντας ως ορμητήριό τους την αγγλοκρατούμενη Μάλτα, όπου βρισκόταν και το τυπογραφείο της Εταιρείας, δραστηριοποιήθηκαν σε διάφορες περιοχές του ελληνικού χώρου, αρχής γενομένης από τη Σμύρνη (1818), τα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα (1819) και την τουρκοκρατούμενη ακόμη Αθήνα (1819), όπου και ιδρύθηκαν τα πρώτα εν Ελλάδι παραρτήματά της. Η *Βιβλική Εταιρεία* δραστηριοποιήθηκε επίσης προεπαναστατικά στο Αϊβαλί της Μικράς Ασίας, καθώς και στη γειτονική Χίο[42].

Σκοπός της Εταιρείας υπήρξε, σύμφωνα με τα μέλη της, η διάδοση των Γραφών στους κόλπους των ελληνικών πληθυσμών. Στο πλαίσιο αυτό τυπώθηκε και διανεμήθηκε πληθώρα αντιτύπων της Αγίας Γραφής με συνοδευτική μετάφραση του πρωτοτύπου, ώστε αυτό να γίνεται πιο εύκολα κατανοητό από τον απλό λαό. Σημειώνεται ότι οι Άγγλοι μισσιονάριοι ήταν πιο ευπροσήγοροι απέναντι στους Έλληνες, αποφεύγοντας τους φανατισμούς, τις ανθελληνικές αιχμές και τις λοιδορίες, που εντοπίζονταν κάποτε σε κείμενα των Καθολικών. Όλα τα παραπάνω συνέβαλαν στο να έχουν μια θετική αντιμε-

[39] Μ. Σέργης, «Σκηνές από την καθημερινότητα και την κοινωνική ιστορία της Νάξου κατά τον 20ό αιώνα. Η επίσκεψη της Βασιλικής Οικογένειας στη Νάξο το 1904», *Ναξιακά* 7 [45], (Δεκέμβριος 2002 - Φεβρουάριος 2003), σ. 14. – Σημειώνεται ότι στη Σχολή Ουρσουλινών και στα υπόλοιπα καθολικά σχολεία του νησιού από παλιά διδασκόταν η ελληνική γλώσσα, σε εποχές μάλιστα όπου σχεδόν δεν υπήρχαν άλλες ευκαιρίες μόρφωσης για τα παιδιά των Ορθοδόξων, χωρίς, όπως φαίνεται, διάθεση προσηλυτισμού. Βλ. σχ. Ρεμούνδος, *ό.π.* (υποσημ. 26), σ. 281.

[40] Ι. Δέλλα-Ρόκκας, «Χρονικόν της Σχολής Ουρσουλινών Νάξου (1630-1969)», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 8 (1969-1970), σ. 199.

[41] Ρούσσος-Μηλιδώνης, *ό.π.* (υποσημ. 37), σσ. 137-138. – Αντωνίου, *ό.π.* (υποσημ. 38), σ. 102.

[42] Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Γ2, Αθήνα 1981, σσ. 453-460. – Σ. Παχνουδάκης, «Η δημιουργία δημόσιας ταυτότητας των Ευαγγελικών στην Ελλάδα μέσω της παιδείας από το 1821 και μετά. Η εκπαιδευτική και εκδοτική δραστηριότητα των Διαμαρτυρομένων στην Ελλάδα», στο: Κ. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Δ΄ Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών* (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010), τόμ. Γ΄, Αθήνα 2011, σ. 623.

τώπιση από τον εγχώριο πληθυσμό, ακόμη και από Ορθοδόξους κληρικούς, κάποιοι εκ των οποίων συνεργάστηκαν μαζί τους[43]. Έχουν ωστόσο κατηγορηθεί ότι, πέραν των πνευματικών επιδιώξεών τους, εξυπηρετούσαν και πολιτικο-οικονομικά συμφέροντα, προωθώντας τα συμφέροντα του βρετανικού στέμματος στην περιοχή. Θεωρείται μάλιστα ότι υπήρξε πρόταση, που τελικά δεν εφαρμόστηκε, για εποικισμό της Εύβοιας από Προτεστάντες[44]. Μια άλλη προτεσταντική Εταιρεία που δραστηριοποιήθηκε προεπαναστατικά στους κόλπους των Ελλήνων ήταν και η *Αποστολική Εταιρεία του Λονδίνου* (*London Missionary Society*). Μέλη της υπήρξαν Άγγλοι και Γερμανοί μισσιονάριοι, γνωστοί κυρίως για τη δράση τους στα νησιά του Ιονίου κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας[45].

Η αμερικανική πολιτική και πολιτισμική διείσδυση στο Αιγαίο μέσω των Προτεσταντών μισσιοναρίων (19ος-20ός αι.)

Ήδη από τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης (1819-1820), έκαναν την εμφάνισή τους στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και τη Χίο και οι πρώτοι Αμερικανοί μισσιονάριοι, απεσταλμένοι της προτεσταντικής *Εταιρείας των Φίλων* της Νέας Υόρκης (*Society of Friends*), δραστηριοποιούμενοι στον φιλανθρωπικό τομέα και διανέμοντας αντίτυπα της Αγίας Γραφής και προτεσταντικά φυλλάδια, κατά το πρότυπο των Άγγλων συναδέλφων τους[46]. Επί Καποδίστρια άρχισαν οι πρώτες εμφανίσεις Αμερικανών μισσιοναρίων και στην ελεύθερη Ελλάδα, αντιμετωπίζοντας όμως επιφυλακτική στάση από τον κυβερνήτη της Ελλάδος[47]. Το 1828 έφθασε η *A.B.C.F.M.*, η οποία αποτελείτο κυρίως από Συναθροιστές ή Συνδικαλιστές, Πρεσβυτεριανούς και άλλους Καλβινιστές, ενώ ακολούθησε ένα χρόνο αργότερα η *D.F.M.S.* των Επισκοπιανών[48].

---

[43] Σιμόπουλος, *ό.π.*, σσ. 454-455.

[44] Κατά την περίοδο 1819-1835 είχε προταθεί από τον ελληνομαθή S. Wilson, στέλεχος της Βιβλικής Εταιρείας, να εγκατασταθούν Βρετανοί μετανάστες στην Εύβοια: «*Η πρώτη γενιά των ευσεβών αυτών αποίκων θα μιλούν ελληνικά, θα ντύνονται ελληνικά, αλλά θα είναι Προτεστάντες*». Βλ. σχ. Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ. 455.

Ανάλογη πάντως πρόταση για εποικισμό περιοχών της κυρίως Ελλάδας και της Μικράς Ασίας είχε προταθεί και από Γερμανούς πριν ακόμη από την ενοποίηση του γερμανικού κράτους (1871): Ο αρχαιόφιλος ελληνιστής Ludwig Ross (1806-1859) είχε προτείνει την εγκατάσταση γερμανικών πληθυσμών στην Αθήνα, αλλά και στη Λυκία, την Καρία και την Ιωνία, στο πλαίσιο της διεύρυνσης του γερμανικού οικονομικού «ζωτικού χώρου» ("*Lebensraum*"), καθώς και την κατάληψη μικρασιατικών εδαφών μέσω ενός ενωμένου ισχυρού γερμανικού στρατού ή στόλου. Παρόμοιο σχέδιο είχε εκπονήσει και ο Πρώσος ευγενής H. von Pückler-Muskau (1785-1871), ο οποίος μάλιστα είχε προτείνει την αγορά από Γερμανούς των εκτάσεων στη Σπάρτη, αλλά και της Ολυμπίας, ο αρχαιολογικός χώρος της οποίας θα μετατρεπόταν σε πάρκο και σε χώρο αθλητικών εκδηλώσεων, διαγωνισμών τραγουδιού και χορού, και δρωμένων, πιθανότατα τύπου "Oktoberfest" του Μονάχου: R. Stoneman, Αναζητώντας την κλασική Ελλάδα, Αθήνα 1996, σσ. 363, 385.

[45] Σιμόπουλος, *ό.π.* (υποσημ. 42), σ. 453.

[46] *Ό.π.*, σσ. 498-509.

[47] Φιλιππούσης-Παππάς, *ό.π.* (υποσημ. 19), σ. 54.

[48] Π. Νάσιουτζικ, «Ο αμερικανικός προτεσταντισμός στο νησιωτικό χώρο», στο: Α. Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των νησιών από την Φραγκοκρατία μέχρι σήμερα. Πρακτικά του Β΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών,* Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002, Αθήνα 2004, σσ. 495-507. – Π. Δαναηλάκη, *Αμερική και προτεσταντισμός. Η*

Παράλληλα με τους παραπάνω, υπάρχουν αναφορές και για δραστηριότητα Βαπτιστών και Μεθοδιστών, μικρότερης ωστόσο κλίμακας και χρονικής διάρκειας[49].

Οι πρώτες απόπειρες για δημιουργία εστιών Προτεσταντών έγιναν στην Αθήνα, το Ναύπλιο, το Άργος, την Αρεόπολη, την Τήνο, τη Σύρο κ.α.[50], όπου οι Αμερικανοί ίδρυσαν σχολεία κυρίως κατά τη δεκαετία του 1830, απ' όπου όμως σύντομα εκδιώχθηκαν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1840, πολλές φορές κατόπιν δυναμικών αντιδράσεων των τοπικών εκκλησιαστικών παραγόντων και των κατοίκων, μεταναστεύοντας έκτοτε προς τη Μικρά Ασία και σε άλλες περιοχές όπου διαβιούσε Ελληνισμός υπό οθωμανική κυριαρχία[51], όπου και ανέπτυξαν αξιόλογη δράση[52]. Επίσης, αξιόλογος αριθμός νέων Χιωτών, διασωθέντων από τη σφαγή της Χίου (1822), εστάλη στην Αμερική με σκοπό την εκπαίδευσή τους σύμφωνα με τα προτεσταντικά πρότυπα, αποτελώντας το πρώτο κύμα «αμερικανοτραφών» γόνων επιφανών οικογενειών του νησιού που θα επέστρεφαν στο Αιγαίο, κάτι που εντασσόταν στο πλαίσιο μίας γενικότερης προσπάθειας επέκτασης της αμερικανικής επιρροής στον ελλαδικό χώρο[53].

Οι Αμερικανοί λοιπόν του 19ου αιώνα φαίνεται ότι είχαν επενδύσει στον προσηλυτισμό μέρους του ελληνικού πληθυσμού του Αιγαίου, αν κρίνουμε από τον ζήλο που επέδειξαν για την προστασία των ιεραποστολών τους, και για την ευόδωση των προσπαθειών για εγκαθίδρυση προτεσταντικών κοινοτήτων στην περιοχή μας. Στους στόχους τους συμπεριλαμβανόταν ακόμη και ο προσηλυτισμός Τούρκων εμπόρων που παρεπιδημούσαν στις Κυκλάδες, καθώς και μουσουλμάνων της Κρήτης[54]. Δεν θα πρέπει επίσης να μας διαφεύγει ότι οι εν λόγω Προτεστάντες μισσιονάριοι εμφορούνταν από μεσσιανικές αντιλήψεις αναφορικά με το πεπρωμένο του αμερικανικού έθνους, θεωρώντας υποχρέωσή τους να μεταφέρουν τον τρόπο διακυβέρνησης, τη θρησκεία, τα ήθη και την ελευθερία, που χαρακτηρίζουν την κοινωνία τους, σε ολόκληρη την ανθρωπότητα[55]: «*Έχουμε κληθεί να δημιουργήσουμε μία ανθρωπότητα. Εμείς υπήρξαμε*

"Ευαγγελική Αυτοκρατορία" και οι οραματισμοί των Αμερικανών μισιοναρίων για την Ελλάδα το 19ο αιώνα, Αθήνα 2005, σσ. 48, 51, 55.

[49] Παχνουδάκης, *ό.π.* (υποσημ. 42), σ. 619.

[50] Προτεσταντικά σχολεία ιδρύθηκαν επίσης κατά τους πρώτους μετεπαναστατικούς χρόνους στην Κέρκυρα, την Κεφαλλονιά, την Ιθάκη, τα Κύθηρα, τα Χανιά, τον Πόρο, καθώς και στην Πάτρα. Βλ. σχ. Φιλιππούσης - Παππάς, *ό.π.* (υποσημ. 19), σ. 50.

[51] Νάσιουτζικ, *ό.π.* (υποσημ. 48), σσ. 502-503. – Δαναηλάκη, *ό.π.* (υποσημ. 48), σσ. 279-280. – Σημειώνεται ότι η ίδια ιεραποστολική Εταιρεία, η οποία δραστηριοποιήθηκε στις Κυκλάδες, η *A.B.C.F.M.* (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*), κινήθηκε και προς την κατεύθυνση του προσηλυτισμού και των Ινδιάνων της βορείου Αμερικής, καθώς και των κατοίκων της Ινδίας και της Αφρικής. Βλ. σχ. Νάσιουτζικ, *ό.π.*, σ. 499. Επίσης, ιδρύθηκαν προτεσταντικοί ιεραποστολικοί σταθμοί κατά τον 19ο αιώνα και στην Παλαιστίνη, τη Συρία, την Αρμενία, στους Νεστοριανούς, τους Βουλγάρους και τους Αλβανούς. Βλ. σχ. Σ.Π. Καράβης, «Οι Προτεστάντες ιεραπόστολοι και οι ελληνικές ευαγγελικές κοινότητες της Μικράς Ασίας και του Πόντου», *Ιστορικά Θέματα* 117 (Αύγουστος 2012), σ. 53.

[52] Στη Μικρά Ασία έκαναν επίσης την εμφάνισή τους *Αναβαπτιστές*, *Σαββατιανοί* και *Μορμόνοι*. Βλ. σχ. Καράβης, *ό.π.*, σ. 64.

[53] Νάσιουτζικ, *ό.π.* (υποσημ. 48), σσ. 503-504.

[54] *Ό.π.*, σ. 506.

[55] *Ό.π.*, σσ. 498-499.

του Θεού το "αμερικανικό Ισραήλ"»[56].

Έτσι λοιπόν το φθινόπωρο του 1871 άρθρο σε γαλλική εφημερίδα συνέδεε τον μεγάλο αριθμό Αμερικανών ιεραποστόλων στη Μέση Ανατολή με τη δραστηριότητα του Αμερικανού προξένου στο ζήτημα της κρητικής εξέγερσης και στη φημολογούμενη αμερικανική αγορά νησιού των Κυκλάδων ως απόδειξη μιας προωθημένης τοπικής πολιτικής στην Ανατολή, ενώ το 1896 ο Cyrus Hamlin, ηγέτης του εκπαιδευτικού προτεσταντικού κινήματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ζήτησε από τον γερουσιαστή John Sherman την κατάληψη της Κρήτης και της Σμύρνης από αμερικανικά πλοία, ως άσκηση πίεσης για την προστασία των ιεραποστόλων και των επενδύσεών τους στην Ανατολή[57].

Η εύνοια αυτή προς τη διάδοση και ενίσχυση των προτεσταντικών αποστολών στην περιοχή μας από την πλευρά του αμερικανικού παράγοντα θα συνεχιστεί και κατά τον 20ό αιώνα, αφού: «*Το δόγμα και η γλώσσα για τους ιεραποστόλους εξυπηρετούσαν εξίσου τον στόχο της παγκόσμιας εξάπλωσης της αμερικανικής επιρροής*»[58]. Είναι ενδεικτικό ότι το 1922, αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η τετραετούς φοιτήσεως Θεολογική Σχολή των Ευαγγελικών, που έδρευε μέχρι τότε στη Μικρά Ασία, μεταφέρθηκε στην Αθήνα, υπό την αιγίδα του αμερικανικού συμβουλίου των εντεταλμένων για τις ξένες ιεραποστολές[59], ενώ κατά την ίδια περίοδο στον Πόντο οι εκεί προσήλυτοι Έλληνες Ευαγγελικοί εξαιρέθηκαν αρχικά της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών, λόγω διαφορετικού θρησκεύματος, ελέω της αμερικανικής προστασίας[60].

Το ενδιαφέρον ωστόσο των Η.Π.Α. δεν θα περιοριστεί μόνο για την τύχη των προτεσταντικών ομάδων, αλλά γενικότερα όλων σχεδόν των μη Ορθοδόξων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα, εμφανιζόμενοι ως προασπιστές των δικαιωμάτων των κάθε είδους μειονοτήτων (τέλη 20ού - αρχές 21ου αι.). Η θρησκευτική, η εκπαιδευτική και η εν γένει πολιτιστική πολιτική αποτελούν ζητήματα αιχμής για χώρες που φιλοδοξούν να αναδειχθούν σε παγκόσμιες δυνάμεις, όπως εν προκειμένω για τις Η.Π.Α.[61], όπως παλαιότερα και για χώρες όπως η Αγγλία ή η Γαλλία. Η πολιτισμική και ιδεολογική διείσδυση αποτελεί, όπως φαίνεται, διαχρονικά απαραίτητο εργαλείο - συμπλήρωμα της πολιτικής και οικονομικής διείσδυσης των μεγάλων δυνάμεων σε

[56] Δαναηλάκη, *ό.π.* (υποσημ. 48), σ. 279.

[57] Νάσιουτζικ, *ό.π.* (υποσημ. 48), σ. 506.

[58] Δαναηλάκη, *ό.π.* (υποσημ. 48), σ. 283.

[59] Παχνουδάκης, *ό.π.* (υποσημ. 42), σ. 622.

[60] Καράβης, *ό.π.* (υποσημ. 51), σ. 66.

[61] Στο πλαίσιο των σχεδιασμών της αμερικανικής επέκτασης, ο «πολιτιστικός ιμπεριαλισμός» κατέχει εξέχουσα θέση, σύμφωνα με τους ίδιους τους σχεδιαστές της. Η σε παγκόσμιο επίπεδο διάδοση της αγγλικής γλώσσας ή και η επιβολή της, καθώς και η ανά τον κόσμο επικράτηση του αμερικανικού κινηματογράφου αποτελούν δύο από τα πλέον απτά παραδείγματα που αποδεικνύουν το μέγεθος της αμερικανικής ισχύος στον τομέα αυτό, η οποία αποτελεί εργαλείο για την επίτευξη πολιτικών στόχων, στο πλαίσιο μιας γενικότερης προσπάθειας εγκαθίδρυσης πλανητικής κυριαρχίας. Δυτικές αξίες και δη αγγλοσαξωνικές, όπως ο ατομικισμός, ο ωφελιμισμός, η εργαλειακή σκέψη, το προτεσταντικό εργασιακό ήθος και η επιδίωξη για συσσώρευση πλούτου, αποτελούν μερικές μόνο από τις αρχές που σήμερα καλλιεργούνται συστηματικά σε παγκόσμια κλίμακα συνεπεία της αμερικανικής ηγεμονίας. Βλ. σχ. Z. Brzezinski, *Η Μεγάλη Σκακιέρα. Η αμερικανική υπεροχή και οι γεωστρατηγικές της επιταγές*, Αθήνα 1998, σσ. 55-58.

χώρες εξαρτημένες και αδύναμες που αποτελούν χώρο επιρροής τους[62].

Συμπεράσματα

Οι δυτικές αποικιακές δυνάμεις οι οποίες αναδύθηκαν στο προσκήνιο μετά την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου (1492) υποσκέλισαν βαθμιαία, πολιτικά και οικονομικά, τις μέχρι τότε δραστηριοποιούμενες στην ανατολική Μεσόγειο ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες, τη Βενετία και τη Γένοβα, αποκτώντας με την ισχύ των όπλων υπερπόντιες κτήσεις και αποικίες σε πολλές από τις νεοανακαλυφθείσες περιοχές του πλανήτη. Πέραν όμως των άμεσων κτήσεων των μεγάλων δυνάμεων, υπήρξαν και περιοχές όπου η Δύση βρήκε πρόσφορο έδαφος για πολιτική, οικονομική, καθώς και για πολιτισμική διείσδυση, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο σχέσεις εξάρτησης με υπανάπτυκτες συνήθως χώρες. Η συστηματική θρησκευτική, εκπαιδευτική και γενικότερα πολιτιστική διείσδυση σε ξένες χώρες, γνωστή και ως «πολιτιστικός ιμπεριαλισμός», αποτελεί συχνά σημαντική παράμετρο της εξωτερικής πολιτικής των ισχυρών κρατών, η οποία συνοδεύεται κατά κανόνα από προσπάθεια υπονόμευσης του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος των ιθαγενών πληθυσμών, αλλοίωσης της πολιτισμικής τους ταυτότητας ή και κάποτε παραχάραξης της συλλογικής ιστορικής τους μνήμης, με τελικό σκοπό την καθυπόταξή τους. Πρακτικές όπως η ίδρυση μορφωτικών ή εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στο εξωτερικό ή η επιλεκτική ανάδειξη και αξιοποίηση «στρατηγικών μειονοτήτων», θρησκευτικών ή εθνοτικών, αποτελούν από τις πλέον προσφιλείς πρακτικές των μεγάλων δυνάμεων, φαινόμενο που παρατηρήθηκε κατά κόρον και στην περιοχή μας[63].

Η Νάξος, ως πρώην πρωτεύουσα του πάλαι ποτέ Δουκάτου του Αιγαίου, διατηρούσε μέρος της αίγλης του παρελθόντος της καθ' όλη την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ενώ η εκεί σχετικά ολιγάριθμη αλλά ισχυρή λατινική κοινότητα λειτουργούσε ως γέφυρα επικοινωνίας με τη Δύση, αποτελώντας μάλιστα τον κύριο πόλο έλξης για την έλευση των Καθολικών μισσιοναρίων κατά την εποχή της Αντιμεταρρύθμισης. Έκτοτε, εν μέσω οθωμανικής κυριαρχίας, η γαλλική παρουσία στη Νάξο, πολιτική και κυρίως πολιτισμική, θα είναι έντονη, ιδίως στους κόλπους της ρωμαιοκαθολικής κοινότητας. Πάντως, και άλλες

[62] Νάσιουτζίκ, *ό.π.* (υποσημ. 48), σσ. 504-505.

[63] Το πιο χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση κάποιων Σουηδών αρχαιολόγων στην Κύπρο (τέλη δεκαετίας 1920 - αρχές δεκαετίας 1930), που επεχείρησαν, υπό την αιγίδα του βρετανικού αποικιοκρατικού καθεστώτος, να δημιουργήσουν τον μύθο του «Ετεοκυπρίου», μιας φαντασιακής συλλογικής οντότητας που υποτίθεται ότι κατακτήθηκε κατά την εποχή του Σιδήρου από τους Έλληνες (Αχαιούς) εποίκους, κάτι που αποτελούσε και τη βάση για την άνωθεν καλλιέργεια και για τη μακροπρόθεσμη δημιουργία μιας «νεο-κυπριακής» ταυτότητας, η οποία θα υποκαθιστούσε στο νησί την ελληνική, στο πλαίσιο των γεωπολιτικών επιδιώξεων της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής. Βλ. σχ. M. Given, "Inventing the Eteocypriots: Imperialist archaeology and the manipulation of ethnic identity", *Journal of Mediterranean Archaeology* 11 (1998), σσ. 3-29. – Στο πλαίσιο αυτό, η βρετανική αποικιοκρατία προέβη στον εξοβελισμό της ελληνικής ιστορίας από τα κυπριακά σχολεία και στην επιβολή της διδασκαλίας της αγγλικής γλώσσας, καθώς και στην ίδρυση αγγλοφώνων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, με παράλληλη παροχή υποτροφιών για σπουδές στην Αγγλία, με σκοπό τη δημιουργία εστιών αγγλοφρόνων. Βλ. σχ. Α. Μακρίδης, *Τα οκτώ κύματα του κυπριωτισμού*, Λευκωσία 2009, σσ. 14-16.

δυτικές δυνάμεις θα επιχειρήσουν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στο νησί με σκοπό την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους στην περιοχή, παραμένοντας ωστόσο στη σκιά της Γαλλίας, η οποία θα διατηρήσει την προϋπάρχουσα προνομιακή της σχέση με το ντόπιο καθολικό στοιχείο και μετά την ίδρυση του Βασιλείου της Ελλάδος. Επίσης, στις αρχές του 19ου αιώνα θα δραστηριοποιηθούν στο Αιγαίο και βρετανικές ιεραποστολές. Τέλος, η ανάδυση του αμερικανικού παράγοντα, κατά τον 19ο και κυρίως κατά τα μέσα του 20ού αιώνα, ως μεγάλης δύναμης θα δημιουργήσει νέα δεδομένα, όχι μόνο για την πολιτική πραγματικότητα, αλλά και για το πολιτισμικό τοπίο της περιοχής.

Παρά όμως την πολιτισμική ώσμωση η οποία έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της μακραίωνης συμβίωσης του ντόπιου πληθυσμού με το δυτικό στοιχείο, συμπεριλαμβανομένων των ξένων μισσιοναρίων, το θρησκευτικό φρόνημα των νησιωτών παρέμεινε ουσιαστικά αναλλοίωτο. Η προσήλωση σε πατροπαράδοτες αξίες, βαθιά ριζωμένες για αιώνες, οι οποίες και διεμόρφωσαν την πολιτισμική τους ταυτότητα[64], υπήρξε το «ανάχωμα» στην «πολιτισμική εισβολή» των ισχυρών αποικιοκρατικών δυνάμεων των τελευταίων τεσσάρων αιώνων. Η αποτυχία προσηλυτισμού των κατοίκων της Νάξου και άλλων νησιών του Αιγαίου από Δυτικούς ιεραποστόλους (όποτε αυτή επιχειρήθηκε) οφείλεται κατά κοινή ομολογία σε μεγάλο βαθμό «*στον άρρηκτο δεσμό του θρησκεύματος με την εθνική υπόσταση των Ελλήνων*», των οποίων «*η εθνική ταυτότητα συγκροτήθηκε στη βάση της κοινής γλώσσας και θρησκείας*»[65].

[64] Για τη διαμόρφωση μιας πρώιμης ελληνικής εθνικής ταυτότητας κατά τους προνεωτερικούς χρόνους, βλ. σχ. Χ. Μαλτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669)», στο: Ν. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, Ηράκλειο 1988, σ. 130. – Α. Σαββίδης, *Μελέτες βυζαντινής ιστορίας 11ου-13ου αιώνα*, Αθήνα 1995, σσ. 81-82. – Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 123, 127. – Ν. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα 2004, σσ. 69-71. – Γ. Καραμπελιάς, *ό.π.* (υποσημ. 8), σσ. 31-44, 197-264. – Σβορώνος, *ό.π.* (υποσημ. 36), σσ. 27-29, 34-35. – Θ. Σανσαρίδου-Hendrickx, *Εθνικισμός και εθνική συνείδηση στον Μεσαίωνα με βάση το Χρονικόν του Μορέως*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 50. – Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Από τη Δυτική Ευρώπη στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι σταυροφορικές ηγεμονίες στη Ρωμανία (13ος-15ος αιώνας). Πολιτικές και θεσμικές πραγματικότητες*, Αθήνα 2012, σ. 138. – Θ. Κωτσάκης, «Η έννοια της εθνικής συνείδησης στη Νάξο και το Αιγαίο κατά τους μεσαιωνικούς και πρώιμους νεώτερους χρόνους», *Ναξιακά* 2 (2012), υπό έκδοση.

[65] Δήλωση του Αμερικανού ιεραποστόλου J. Robertson. Βλ. σχ. Δαναηλάκη, *ό.π.* (υποσημ. 48), σσ. 58, 279-28.